ALLAH'IN İNFİALDEN TENZİHİ: ERKEN DÖNEM MÂTÜRÎDÎ VE EŞ'ARÎ KELÂMCILARINA GÖRE RIZÂ VE GAZAP SIFATLARININ TE'VİLİ

Allah's Transcendence from Being Affected: An Interpretation of the Divine Attributes of Riḍā and Ghaḍab According to Early Māturīdī and Ashʿarī Theologians

Rukiye DENİZ
Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Istanbul, Türkiye. rukiye.deniz19@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-7786-7024, ROR ID: https://ror.org/03a5qrr21

Mustafa CAN
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
Asst. Professor, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Kalām, Istanbul, Türkiye. mustafacan62@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-1137-183X, ROR ID: https://ror.org/03a5qrr21

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 15 Şubat / February 2026
Kabul Tarihi / Accepted: 18 Haziran / June 2026
Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2026
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2026
Sayı / Number: 29 **Sayfa / Pages :** 230 / 247

Atıf / Citation: Deniz, Rukiye – Can, Mustafa. "Allah'ın İnfialden Tenzihi: Rızâ Ve Gazap Sıfatlarının Te'vili [Allah's Transcendence From Being Affected: A Theological Interpretation Of The Attributes Of Riḍā And Ghaḍab]". Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER] 29 (Haziran / June 2026): 230 / 247

https://doi.org/10.51553/bozifder.1889851

Yazar Katkı Oranları / Author Contribution Rates	Yazar / Author 1	Yazar / Author 2
Araştırmanın Tasarımı / Conceptualisation	%70	%30
Veri Toplanması / Data Curation	%70	%30
Araştırma -Veri Analizi-Doğrulama / Investigation-Analysis-Validation	%60	%40
Makalenin Yazımı / Writing	%70	%30
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi / Writing – Review & Editing	%60	%40

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.
Etik Beyan / Ethical Statement: Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Can danışmanlığında yürütülmekte olan "İlk Dönem Mâtürîdî Kelâmcılarına Göre Allah'ın Tenzihi ve Haberî Sıfatların Te'vili" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This article is derived from the doctoral dissertation titled "The Transcendence of God and the Interpretation of Anthropomorphic Attributes According to Early Maturidi Theologians," which is currently being conducted at the Department of Basic Islamic Sciences, Institute of Social Sciences, Istanbul University, under the supervision of Asst. Prof. Dr. Mustafa Can. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Etik Kurul İzni Durumu / Ethics Committee Approval Status: Bu çalışmada Etik Kurul iznine gerek yoktur.
Etik Bildirim / Complaints: bozokilahiyatdergisi@gmail.com / https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/policy
İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Telif Hakkı / Copyright: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Mütekaddimîn dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmında Allah'ın infialden tenzihi ilkesi, rızâ ve gazap gibi zâhiren duygusal çağrışımlar taşıyan haberî sıfatların te'vilinde belirleyici bir konuma sahiptir. İnfial; etkilenme, edilgenlik, değişim ve duygusal yönelime açıklık gibi yaratılmışlara özgü nitelikleri ifade ettiği için ilâhî zât hakkında tasavvur edilmesi kelâmî açıdan imkânsız kabul edilmiştir. Bu nedenle Kur'ân ve sünnette Allah'a nispet edilen rızâ ve gazap sıfatlarının zâhirî anlamlarıyla anlaşılması, Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları nezdinde teşbih ve tecsim sonucunu doğuran bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Mâtürîdî kelâmcılar, rızâ ve gazap sıfatlarını ilâhî zât hakkında herhangi bir değişim veya duygusal yönelim ifade etmeyen ezelî sıfatlar arasında ele almışlardır. Bu yaklaşımda sıfatların sübûtu korunurken keyfiyet ve benzerlik tasavvurlarının bütünüyle nefyedilmesi amaçlanmıştır. Eş'arî kelâmcılar ise rızâ ve gazap gibi haberî sıfatları doğrudan müstakil sıfatlar olarak değil, Allah'ın ezelî iradesine râci nitelikler olarak yorumlamışlardır. Bu bağlamda rızâ, ilâhî lütuf ve mükâfatı murat etme; gazap ise cezalandırmayı dileme anlamında te'vil edilmiştir. Her iki ekolün farklı kavramsal ve yöntemsel tercihlerine rağmen ortak paydada buluştukları temel husus, Allah'ın her türlü etkilenme, değişim ve beşerî duygulardan mutlak anlamda münezzeh olduğu ilkesidir. Bu çalışma, literatürde genellikle teşbih-tenzih veya te'vil-tefvîz ekseninde ele alınan haberî sıfatlar meselesini, özel olarak "Allah'ın infialden tenzihi" ilkesi merkezinde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın temel sorusu, mütekaddimîn Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların rızâ ve gazap sıfatlarını te'vil ederken infialden tenzih ilkesini nasıl temellendirdikleri ve bu süreçte teşbih ile ta'tîl arasında nasıl bir denge kurduklarıdır. Çalışmanın kapsamı, erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların metinleriyle sınırlı tutulmuştur. İnceleme, bu kelâmcıların temel eserleri çerçevesinde ve Kur'ânî bağlam gözetilerek yürütülmüştür. Bu çerçevede mütekaddimîn Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcılar, haberî sıfatların te'vilinde ne teşbih ve tecsime ne de sıfatların inkârına yol açan ta'tîl anlayışına yönelmişler; tenzih ilkesini koruyarak sıfatların sübûtunu esas alan dengeli bir yöntem benimsemişlerdir. Araştırmada analitik ve karşılaştırmalı bir yöntem uygulanmış; kavramsal çerçeve, klasik kelâm metinleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıların rızâ ve gazap sıfatlarına yönelik te'vil yöntemleri, tenzih ilkesinin kelâmî gerekçeleri ile Kur'ânî bağlam dikkate alınarak incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar, söz konusu kelâmcıların rızâ ve gazap sıfatlarını te'vil ederken Allah'ın infialden tenzihi ilkesini gözetip ta'tîl ile teşbih arasında dengeli bir tutum benimsediklerini göstermiş ve yaklaşımlarıyla literatürdeki tartışmalara metodolojik bir katkı sunmuştur. Bu bağlamda çalışma, haberî sıfatların yorumunda tenzih merkezli yaklaşımın kelâmî tutarlılığını ortaya koyarak erken dönem Sünnî kelâm düşüncesinin metodolojik yapısına dair bütüncül bir perspektif sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tenzih, İnfial, Te'vil, Rızâ, Gazap.

Abstract

In the early (mutaqaddimīn) period of Māturīdī and Ashʿarī kalām, the principle of Allah's transcendence from infiʿāl occupied a decisive position in the interpretation (taʾwīl) of the revealed (khabarī) attributes, such as riḍā (divine pleasure) and ghaḍab (divine wrath), which outwardly evoke emotional connotations. In kalām theology, infiʿāl denotes creaturely qualities such as being affected, change, and emotional inclination; therefore, attributing it to the Divine

Essence is regarded as theologically impossible. For this reason, Māturīdī and Ashʿarī theologians considered a literal understanding of the attributes of riḍā and ghaḍab to be an approach leading to anthropomorphism (tashbīh) and corporealism (tajsīm). Māturīdī theologians treated riḍā and ghaḍab among the eternal attributes that do not imply any change or emotional inclination with respect to the Divine Essence. While affirming these attributes, they categorically negated all conceptions of modality and resemblance. Ashʿarī theologians, by contrast, did not regard riḍā and ghaḍab as independent attributes; rather, they interpreted them as qualities referable to the eternal Divine Will. Accordingly, riḍā was understood as Allah's willing of grace and reward, whereas ghaḍab was interpreted as His willing of punishment. Despite their differing conceptual and methodological preferences, both schools converged on the fundamental principle that Allah is absolutely transcendent from all forms of affectivity, change, and human-like emotions. This study examines the issue of the revealed attributes—commonly discussed in the literature within the frameworks of tashbīh–tanzīh or taʾwīl–tafwīḍ—specifically on the basis of the principle of Allah's transcendence from infiʿāl. The primary question addressed is how early Māturīdī and Ashʿarī theologians grounded this principle in their interpretations of the attributes of riḍā and ghaḍab, and how they sought to maintain a balance between tashbīh and taʿṭīl. The scope of the study is limited to the works of early Māturīdī and Ashʿarī theologians, and the analysis is conducted within the framework of their principal texts, with particular attention to the Qurʾānic context. Employing an analytical and comparative method, the study demonstrates that these theologians adopted a balanced interpretive approach that neither leads to anthropomorphism and corporealism nor results in the negation of the attributes (taʿṭīl) but instead preserves the principle of divine transcendence while affirming the reality of the attributes. In this respect, the study aims to present a holistic perspective on the methodological structure of early Sunnī kalām by highlighting the theological coherence of a transcendence-centered approach to the interpretation of the revealed attributes.

Keywords: Kalām, Tanzīh, Infiʿāl, Taʾwīl, Riḍā, Ghaḍab.

Giriş

İnsan, ontolojik yapısı gereği duygulara sahip, çeşitli etkilere açık ve tepkisel bir varlık olarak yaratılmıştır. Sevinç, öfke, hüzün, hayal kırıklığı gibi duygusal dalgalanmalar insana mahsustur ve bu özellikler tabiatındaki değişkenlik, etkilenebilirlik ve ani tepkilerle (infial) yakından ilişkilidir. Bu yönüyle insan, dış uyaranlara karşı tepki gösteren, iradî veya gayri iradî biçimde duygusal iniş çıkışlar yaşayan, psikolojik ve fizyolojik sınırları bulunan bir varlıktır. İnsanın duygusal ve tepkisel yapısının merkezinde yer alan kalbin sürekli halden hale değişebilir oluşu,[1] insanın infiale açık yaratılışını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla infial, insan için ontolojik bir zorunluluk, beşeriyetin ayrılmaz bir niteliğidir.

Allah Teâlâ ise hiçbir yönden yaratılmışlara benzemeyen, değişim ve dönüşümden münezzeh olan yegâne varlıktır.[2] İlâhî zâtın infial ile nitelenmesi, O'nun yaratılmışlarla

[1] Detaylı bilgi için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut-Cidde: Darü'l-Minhac, 1432/2011), 5/160-161.

[2] Ebû Mansûr b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2021), 165, 224; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî, *el-İnṣâf fîmâ yecibu i'tikāduhu velâ yecûzü'l-cehlü bihî*, thk. Habib b. Tahir

benzerlik taşıdığını varsaymayı gerektirir ki bu durum tevhid ilkesinin özüne aykırıdır. Zira infial, bir başkasından etkilenme, dış bir etken sebebiyle hal değiştirme veya duygusal değişime uğrama anlamlarına gelmektedir.[3] Böyle bir özellik ise ancak yaratılmışlara nispet edilebilir. Nitekim erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî âlimlerin eserlerindeki Allah'ın yaratılmışlara hiçbir yönden benzemediğini vurgulayan ifadeleri, O'nu infialden tenzih ettiklerinin açık bir göstergesidir.[4]

Tevhid ilkesini en açık âyetlerle ortaya koyan İhlâs sûresi, Allah'ın birliğini sayı türünden bir birlikle sınırlamayan, aksine O'nun hiçbir yönden benzerinin, denginin ve ortağının bulunmadığını bildiren en temel referanstır.[5] Nitekim Ebû Hanîfe (öl. 150/767) de Allah'ın birliğini, aritmetik bir sayı anlamında değil, hiçbir ortak ve benzer kabul etmeyen mutlak teklik anlamında tanımlamıştır.[6] Bu yaklaşım, Allah'ın zâtının da sıfatlarının da yaratılmışların zât ve sıfat kategorisine dahil edilemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü yaratılmışların tamamı benzerlik ve karşıtlık ilişkileri içerisinde bulunmaktadır. Dengi ve benzeri bulunan her şey çokluk alanına dahil olurken, karşıtı bulunan her şey yok oluşa açık hale gelmektedir. Zira karşıtlık, bir varlığın yok olmasına sebep olabilecek bir unsurun varlığını ifade etmektedir. Bu sebeple Allah'ı benzerlik veya karşıtlık çerçevesinde düşünmek imkânsızdır. Çünkü bu nitelikler, yaratılmış olmanın göstergelerinden olup O'nun ulûhiyetiyle bağdaşmamaktadır.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'deki *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."*[8] âyeti, en açık ifadeyle tenzih anlayışını temellendiren ilâhî bir beyan olarak erken dönem kelâmcıların nazarında merkezi bir konumda yer almaktadır.[9] Söz konusu âyette geçen "كَمِثْلِهِۦ" terkibindeki kef harfi ve mislihi kelimesi aynı anlamda olsalar da bu terkibin bir fazlalık olmadığı, aksine Allah'ın benzerinin kesinlikle olmadığı anlamını tekit ve teyit ettiği vurgulanmıştır.[10] Bu vurgu, her türlü teşbih ve tecsime yol açabilecek izah türlerinden kesinlikle uzak durulması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân'daki haberî sıfatların anlamlandırılması sürecinde temel ilke, Allah'ın

(Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Meârif, 1432/2011), 148; Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ uṣûli'd-dîn,* thk. Abdullah Muhammed İsmail – Muhammed Dargâm (Kahire: Dâru Nûri'l-Yakîn, 1445/2024), 206-207.

[3] Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-muâṣıra* (Kahire: Alemü'l-kütüb, 2008), 3/1725; Abdullah Yeğin vd. (haz.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lúgat* (İstanbul: TÜRDAV, 1990), 452; Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2006), 327.

[4] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyġi ve'l-bida'*, thk. Muhammed Emin ed-Denavi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 16; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 95-96, 165, 224; Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 133; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ ḳavâṭı'i'l-edilleti fî uṣûli'l-i'tiḳâd*, thk. Muhammed Yusuf İdris – Baha Ahmed Halâyile (Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2016), 90; Pezdevî, *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ uṣûli'd-dîn,* 191.

[5] Ebû Mansûr b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 17/369-383; Ebü'l-Kāsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kādî Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'ẓam*, thk. Ekrem Muhammed İsmail (Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mubîn, 2021), 114; Ayrıca bk. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât (Beyrut:* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 49-50; İbrâhim Hilmi b. Hüseyin el-Vânî, *Selâmü'l-aḥkâm 'alâ Sevâdi'l-a'ẓam* (Dersaâdet: Ahter Matbaası, ts.), 151.

[6] Ali el-Kārî, *Şerḥu Kitâbi'l-Fıḳhi'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 22-23; Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 95-96.

[7] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 95.

[8] eş-Şûrâ 42/11.

[9] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 95-96; Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 131; Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 102; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebṣıratü'l-edille fî uṣûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 1/171.

[10] Ali el-Kārî, *Şerḥu Kitâbi'l-Fıḳhi'l-ekber*, 24, 57; Ayrıca bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, 13/172-173; Pezdevî, *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ Atay – Şaban* 191; Ahmet Gür - Yakup Kılıç "Teşbih ve Nefy İlişkisi: 'Selbedilmiş Teşbih' Üzerine Analitik Bir İnceleme", *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 772-773.

yaratılmışların sıfatlarıyla nitelendirilemeyeceği ve O'nun hakkında beşerî anlamda infialin imkânsız olduğudur.

Çalışmanın amacı, Allah'ın infialden tenzihi ilkesi bağlamında erken dönem Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye kelâm ekollerinde rızâ ve gazap sıfatlarına dair te'vil yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, klasik kelâm metinlerine dayalı karşılaştırmalı bir inceleme yöntemi benimsemektedir. Erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcılarına ait temel eserler esas alınarak rızâ ve gazap sıfatlarının te'vilinde kullanılan kavramsal çerçeve analiz edilmektedir. Her iki ekolün söz konusu sıfatlara yönelik te'vil yöntemleri, Kur'ânî bağlam ile Allah'ın infialden tenzihi ilkesi doğrultusunda mukayeseli olarak incelenmektedir. Çalışmanın kapsamı ve süreci bakımından Mâtürîdiyye kelâmında erken dönemi temsil eden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944)'den Ebü'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1115)'ye uzanan çizgi esas alınmaktadır. Ayrıca ekolün teşekkülünden önceki Hanefî-Sünnî itikadî zemini yansıtması bakımından Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî (öl. 321/933)'nin görüşlerine yer verilecektir. Böylece Mâtürîdiyye ekolünde haberî sıfatlara dair geliştirilen yaklaşım, yalnızca teşekkül sonrası bir yapı olarak değil, önceki itikadî birikimle irtibatı içerisinde bütüncül bir perspektifle değerlendirilmektedir. Eş'ariyye ekolünde ise Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/936)'den Cüveynî (öl. 478/1085)'ye kadar uzanan erken dönem metinler merkeze alınmaktadır. Ayrıca hadis ilmi sahasındaki otoritesinin yanı sıra *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât* adlı eseriyle haberî sıfatlar meselesini kelâmî bir çerçevede ele alan Beyhakî (öl. 458/1066)'nin değerlendirmelerinden de istifade edilecektir. Bu çalışmada kullanılan "erken dönem" (mütekaddimîn) kavramı, kelâm ilmi tarihinde her ekolde aynı şekilde belirlenmiş kesin bir dönemlendirmeye işaret etmeyecek; kronolojik bir kesinlikten ziyade metodolojik işlevi esas alan bir sınırlandırma olarak kullanılmaktadır.

Literatürde haberî sıfatlar meselesi, genel olarak muhkem-müteşâbih ayrımı, teşbih-tenzih ekseni veya te'vil-tefvîz tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Mevcut araştırmaların önemli bir kısmında rızâ ve gazap gibi zâhiren infial çağrışımı taşıyan haberî sıfatlar genellikle kısa ve genel çerçevede değerlendirilmiş, Allah'ın infialden tenzihi ilkesi etrafında müstakil ve mukayeseli bir incelemeye konu edilmemiştir.[11] Söz konusu durum, rızâ ve gazap sıfatlarının te'vilinde benimsenen yöntem ve kavramsal tercihlerin erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcılara ait metinler bağlamında daha yakından analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, rızâ ve gazap sıfatlarını mevcut literatürdeki yaklaşımlardan farklı olarak Allah'ın infialden tenzihi ilkesi merkezinde, erken dönem kelâm metinleri üzerinden mukayeseli ve kavramsal bir analizle ele almakta ve bu yönüyle alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

1.Allah'ın İnfialden Tenzihi

İnfial, Arapçada "yapmak, işlemek" anlamındaki "فعل" kökünden türemiş "اِنْفِعَال" vezninde bir mastardır.[12] İnfial, bir duruma karşı tepki gösterme, duygulanma ve içsel olarak

[11] Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Zübeyir Bulut, *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015); Mustafa Güven, *İslam Düşüncesinde Haberî Sıfatlar ve Yorumu (Te'vil)* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2015).

[12] Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Miṣbâḥu'l-munîr* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 297-298; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-muâṣıra*, 3/1725.

etkilenme halini ifade etmektedir.[13] Bu hal, ruhsal tepkilerin harekete geçmesini sağlamakta ve yalnızca psikolojik değişiklikleri değil, aynı zamanda fizyolojik ve davranışsal yansımaları da içermektedir. İnfi'âl (انفعال), bir varlığın dış etkiler karşısında yaşadığı ruhsal ve duygusal halleri belirtmektedir. İnfi'âlî (انفعاليّ) sıfatı, infial mastarından türemiş ism-i mensuptur; çabuk öfkelenen veya kolayca duygulanan bireyleri nitelendirmektedir. İnfi'âliyye (انفعاليّة) ise hızlı tepki verme, çabuk etkilenme ve heyecanlanma halini ifade etmektedir.[14] Bu bağlamda infial, şiddetli acı ve keder duyma, gücenme, darılma, etkilenme (teessür), içsel hareketlenme ve hoşnutsuzluk gibi çeşitli psikolojik ve duygusal durumlar biçiminde tezahür etmektedir.[15] Kelâm literatüründe infial, bir şeyde başka bir şeyin etkisiyle meydana gelen ve etkilenme sürdüğü müddetçe devam eden bir hali ifade etmektedir.[16] Bu çerçevede infial, yaratılmışlara özgü edilgenlik, yönelime açıklık, değişim ve dışsal etkilere bağımlılık gibi özellikleri içermektedir. Dolayısıyla infial ve türevleri, bir varlığın dışsal etkiler karşısında içsel olarak sarsılmasını, duygusal yönelim kazanmasını ve tepki göstermeye açık hale gelmesini ifade etmektedir.

Ehl-i sünnet âlimleri, Allah'ın her türlü benzerlikten, değişimden ve beşerî nitelikten münezzeh olduğunu vurgulayan tenzih ilkesine büyük önem vermişlerdir. Bu çerçevede infialin Allah'a nispetini, O'nun edilgenlik, yönelime açıklık ve dışsal etkiler karşısında değişime uğrama gibi yaratılmışlara özgü niteliklerle vasıflandırılması anlamına geldiği için imkânsız görmüşlerdir. Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre infial kavramının Allah'a isnadı, O'nu yaratılmışların niteliklerinden tenzih etme ilkesine ters düşmektedir.[17]

Abdülkāhir el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn* adlı eserinde Allah Teâlâ'nın yaratılmışlara özgü âfetler, kederler, elemler ve lezzetlerden münezzeh olduğu konusunda icmâ olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu icmâ, Allah'ın bu tür değişimlere, ruhsal etkilenmelere veya dışsal tepkilere açık olmasını Ehl-i tevhidin kesin bir dille reddettiğini göstermektedir. Bu çerçevede Bağdâdî, Allah'a nispet edilen "ferah" ifadesinin şımarmak veya sevinç anlamında değil, O'nun rızâsı anlamında olduğunu ifade etmiştir. Ona göre benzer kavramlardan biri olan "dahık" ifadesi de beşerî anlamda neşelenme veya gülme değil, Allah'ın kuluna ihsanını ve rızasını göstermesi anlamındadır.[18] Bu açıklamalar, infialin Allah'a nispet edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Zira infial, bir varlığın dışsal etkiler karşısında duygusal ve ruhsal yönden sarsılmasını, tepki göstermeye açıklığını ifade etmektedir; bu da yaratılmışlara özgü bir niteliktir. Allah Teâlâ ise her türlü etkilenmeden, yönelime açıklıktan ve değişimden münezzehtir. Dolayısıyla infialden ve onun türevlerinden Allah'ı tenzih etmek, Ehl-i sünnet kelâmcılarının temel tenzih ilkesiyle tam olarak uyumludur.

Allah'a nispet edilen hubb (sevmek), buğz (sevmemek), rızâ ve gazap gibi haberî kavramların beşerî duyguları çağrıştırmayacak bir anlamda yorumlanması, tenzih ilkesinin

[13] Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-muâṣıra*, 3/ 1725; Yeğin vd. (haz.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lúgat*, 452; Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, 327.

[14] Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-muâṣıra*, 3/ 1725.

[15] Yeğin vd. (haz.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lúgat*, 452; Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, 327.

[16] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2018), 97.

[17] Bk. el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 165, 224; Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 148; el-Pezdevî, *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ uṣûli'd-dîn,* 206-207; Ali el-Kārî, *Şerḥu Kitâbi'l-Fıḳhi'l-ekber*, 25, 72.

[18] Abdülkāhir el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn*, 79-81.

doğal bir sonucudur. Kur'ân'da *"Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri de sever, pisliklerden pâk olanları da sever."*[19] âyetiyle ifade edilen sevgiden murat, kelâm âlimlerinin ortak yaklaşımına göre insanda meydana gelen bir duygu hali değil; Allah'ın söz konusu kullar hakkında hayır murat etmesi ve onları mükâfatlandırmayı dilemesidir. Çünkü sevgi, yönelme, kalbî etkilenme ve psikolojik değişim gibi unsurları içeren bir infial türüdür; bu ise zâtı her türlü değişim ve beşerî halden münezzeh olan Allah hakkında düşünülemez.[20] Naslarda Allah'a nispet edilen bir diğer haberî sıfat ise "buğz"dur. Bu kavram, kerâhet olarak tanımlanmıştır; yani sevmemek veya razı olmamak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda "Allah filanca kuluna buğz etti" denildiğinde söz konusu ifadenin anlamı Allah'ın o kimseye lütuf, ihsan ve rahmette bulunmayı dilememesidir. Bu açıklamaya göre Resûlullah'ın "Allah, edepsiz ve çirkin sözlü kimseyi buğz eder." hadisi de aynı yöntemle te'vil edilmektedir.[21] Dolayısıyla söz konusu nasların, duygusal bir yönelim ya da mahlûkata özgü içsel bir eğilim ifade etmediği açıktır. Söz konusu lafızların, ilâhî iradenin belirli fiillere taallukunu bildiren mecazî ve tenzihî bir bağlamda değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece naslarda geçen hubb ve buğz sıfatları, infial, değişim ve beşerî duygu kategorilerinden bütünüyle ayrıştırılarak açıklanmıştır.

Söz konusu te'vil örnekleri, infialin Allah'a nispet edilmesinin imkânsız olduğunun açık bir göstergesidir. Zira infial, mahiyeti gereği yaratılmışlara özgü edilgenlik, yönelime açıklık ve değişime bağlılık gibi nitelikleri içerdiği için erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları Allah'ın zâtını bu tür sıfatlardan kesin bir dille tenzih etmişlerdir. Her ne kadar eserlerinde "infial" terimini doğrudan kullanmasalar da Allah'ın yaratılmışlarla hiçbir yönden benzerlik taşımadığını vurgulayan ifadeleri, infialin O'na isnadını imkânsız gördüklerinin açık bir beyanı niteliğindedir.[22] Bu bağlamda Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları, rızâ ve gazap haberî sıfatlarını da Allah'ın zâtına uygun anlamlarla te'vil ederek nasların doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

2.Rızâ ve Gazap Sıfatlarının Te'vili

Kur'ân'da Allah'ın rızâ ve gazap ile nitelendirildiği açıkça görülmüştür: *"Allah onlardan razı oldu, onlar da O'ndan razı oldular."*[23] ve *"Allah onlara gazap etti."*.[24] Bu âyetler, söz konusu sıfatların naslarda sabit olduğunu göstermiştir. Rızâ, kök anlam itibarıyla "razı olmak" fiiline dayanan ve sözlükte hoşnutluk ve memnuniyet gibi anlamları karşılayan bir isimdir.[25] Kulun Allah'tan razı olması, ilâhî takdiri benimsemesi ve Allah'ın takdiri doğrultusunda meydana gelen hususlara karşı hoşnutsuzluk duymamasıdır. Allah'ın kuldan razı olması ise kulun O'nun emirlerine itaat etmesi ve yasaklarından sakınması şeklinde tanımlanır.[26] Gazap,

[19] el-Bakara 2/222.

[20] Şücâüddîn Hibetullâh b. Ahmed b. Muallâ et-Türkistânî el-Hanefî el-Mâtürîdî, *Şerḥu'l-'Aḳîdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye*, thk. Câdullâh Bessâm Sâlih (Amman: Dâru'n-Nûr, 2012), 152-153; İbrâhim Hilmi b. Hüseyin el-Vâfî, *Selâmü'l-aḥkâm 'alâ Sevâdi'l-a'zam*, 47-48.

[21] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-ḥadis: Te'vîlü'l-aḥbâri'l-müşkile*, thk. Danyal Cimariye (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye bi-Dımaşk, 2003), 297.

[22] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, 95-96, 165, 224; Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 133; Cüveynî, *el-İrşâd*, 90; Pezdevî, *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ uṣûli'd-dîn,* 191; Ayrıca bk. Mehmet Gündoğdu, *Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Akaid Risalesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990).

[23] el-Mâide 5/119.

[24] el-Fetḥ 48/6.

[25] Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 181; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 282.

[26] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1992), 356.

"öfkelenmek" anlamındaki fiilden türeyen ve sözlükte "öfke, kızgınlık" gibi anlamlar taşıyan bir isimdir.[27] Klasik lügatlerde bu kavram, insanda meydana gelen ve içsel bir hareketlenmeye yol açan psikolojik bir değişim olarak tarif edilmiştir.[28] Kur'ân'da gazap ve türevleri yirmi dört defa geçmekte olup bunların büyük kısmı Allah'a nispet edilmiştir. İlâhî bağlamda ise gazap, "rahmetten uzaklaştırma, lânet etme, zillete düşürme veya cezalandırma iradesi" anlamlarında yorumlanmıştır. Nitekim Kur'ân'da benzer anlamı taşıyan "سَخَط" (sahat/suht) lafzı da bu içerikle yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Hadislerde de gazap ifadesinin Allah'a nispet edildiği görülmüştür. Ehl-i sünnet kelâmcıları, rızâ ve gazap gibi haberî sıfatları zahirî anlamlarıyla değil, Allah'ın zâtına uygun anlamda te'vil ederek haberî sıfatlar arasında değerlendirmişlerdir.[29] Bu nedenle gazap, beşerî öfkeye benzeyen duygusal veya fiziksel bir tepki anlamında değildir. Allah'ın rızâ ve gazap sıfatlarının yaratılmışlara özgü niteliklerden tamamen münezzeh olması, bu tür nasların tenzih ilkesine uygun bir anlamda te'vil edilmesini gerekli kılmıştır. Mütekaddimîn Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcıları da bu çerçevede rızâ ve gazap sıfatlarını, Allah'ın kadîm zâtına layık anlamlarda te'vil etmişlerdir.

2.1. Mütekaddimîn (Erken Dönem) Mâtürîdî Kelâmcılarına Göre Rızâ ve Gazap Sıfatlarının Te'vili

Erken dönem Mâtürîdî kelâmcıları, rızâ ve gazap sıfatlarını, irade, sem', basar ve kelâm gibi ezelî sıfatlar arasında değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu sıfatlar, herhangi bir keyfiyetle kayıtlanmaktan ve mahlûkatın niteliklerine benzemekten tamamen münezzehtir. Rızâ ve gazap sıfatlarının, Allah hakkında hal değişimini, duygusal bir tepkiyi veya sonradan meydana gelen bir oluşu çağrıştıracak biçimde anlaşılması mümkün değildir. Allah'ın sıfatlarının beşerî özelliklerle kıyaslanamayacağı esası doğrultusunda rızâ ve gazap O'na layık ve varlığı sabit sıfatlar olarak kabul edilmiştir. Bu sıfatların inkâr edilmesi doğru olmadığı gibi onları mahlûkatın duygusal hallerine benzetmek de tevhid ilkesine aykırıdır. Bu yaklaşım, teşbih ve tecsime kapı aralamadan ilâhî sıfatların sübûtunu korumayı sağlamıştır. Aynı zamanda sıfatları bütünüyle nefyederek ta'tîle düşmekten kaçınmayı mümkün kılan mutedil bir çizgi ortaya koymuştur.[30]

Ehl-i sünnet kelâmcılarının bu mutedil yaklaşımı, klasik metinlerde de açıkça görülmektedir. Nitekim Tahâvî'nin "Allah Teâlâ gazap eder ve razı olur; ancak yaratılmışlardan herhangi birine benzemez."[31] sözü, hem ilâhî sıfatların sübûtunu korumayı hem de onları mahlûkatın duygusal hallerine teşbih etmekten kaçınmayı desteklemektedir. Tahâvî şârihlerinin ortak vurgusu, rızâ ve gazap lafızlarının Allah hakkında sabit olduğu, fakat bu sıfatların yaratılmışlarda görülen duygusal değişim, bedenî etkilenme veya psikolojik tepki anlamına gelmediğidir. Zira gazap, yaratılmışlarda yüzün kızarmasına ve damarların şişmesine yol açan bir hal değişimini; rızâ ise yüzün parlaklaşması ve nefiste sevinç halinin ortaya çıkmasını ifade

[27] Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 112.
[28] Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, 240.
[29] Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 112.
[30] Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'ẓam*, 86; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Baḥru'l-kelâm*, thk. Abdullâh Muhammed Abdullâh İsmail, Muhammed es-Seyyid Ahmed Şehhate (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs/ el-Cezire, 1432/2011), 298; Ayrıca bk. Ebû Abdullah Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *Şerḥu 'Aḳîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Arif Aytekin (İstanbul: Bereket Yayınları, 2011), 140; Ali el-Kārî, *Şerhu Kitâb-ı Fıkhı'l-Ekber*, 59.
[31] Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Metnu'l-'Aḳîdeti't-Ṭaḥâviyye -Beyânu 'aḳîdeti Ehli's-sünneti ve'l-cemâ'ati-* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995), 28.

etmektedir. Allah Teâlâ ise her türlü değişim ve hal dönüşümünden münezzehtir. Söz konusu âyetlerde Allah'ın gazap ve rızâ ile nitelenmesi, zâtında kadîm olan bir sıfatın kullar üzerindeki fiilî etkisini göstermektedir: "Allah'ın gazabı", günahkârlar hakkında cezayı irade etmesi ve adaletinin gereği olarak onları müstahak oldukları akıbetle karşılaştırması; "rızâsı" ise itaati tercih eden kullarına lütuf ve ikram murat etmesidir.[32] Şârihlerden biri, şefaat hadisinde geçen "Allah bugün öyle bir gazap etti ki…"[33] ifadesini zâtî gazabın artması veya eksilmesi anlamında değil, O'nun daha önce görülmemiş gazabının eserinin belirmesi olarak yorumlamıştır. Bu açıklamalar ışığında Tahâvî'nin görüşleri, Mâtürîdîlerin haberî sıfatlarda sübût ve tenzihi aynı anda gözeten yaklaşımıyla tam bir paralellik arz etmektedir. Zira bu yaklaşımda sıfatların varlığı sabit kabul edilirken Allah'ın kadîm sıfatlarının mahlûkatın geçici hallerine benzetilmesi kesin olarak reddedilmiş ve her türlü teşbih ile tecsimden münezzeh olduğu vurgulanmıştır.[34]

Rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların ilâhî zâta nispeti, herhangi bir keyfiyet tasavvurundan uzak bir anlamda ele alınmalıdır. Zira söz konusu kelimelerin zâhirî anlamı, insana özgü psikolojik yönelimleri ve duygusal tepkileri çağrıştırmaktadır. Bu tür beşerî hallerin Allah hakkında düşünülmesi ise mümkün değildir. Selef âlimlerinin tamamı ilâhî sıfatlarda keyfiyeti nefyetmiş; bununla birlikte çoğu, rızâ ve gazap gibi sıfatlar hakkında tafsîlî açıklamalara girmeksizin icmâlî bir te'vil yöntemini tercih etmiştir. Çünkü bu sıfatların belirli bir anlamla sınırlandırılması, kesin bilgiye dayanmadığı için sıfatın inkârına (ta'tîl) kapı aralayabilir. Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ebsat* adlı eserinde yer alan "Allah'ın gazabı 'cezası'; rızâsı da 'sevabı'dır denilemez."[35] uyarısı bu bağlamda dikkat çekicidir. Ebû Hanîfe, bu ifadeyle ilâhî sıfatların yalnızca neticeleriyle açıklanmasının doğru olmadığını vurgulamıştır. Nitekim rızâ ve gazabın sadece mükâfatı veya cezayı murat etmek anlamında değerlendirilmesi de yeterli değildir. Zira bu tür açıklamalar, bu sıfatların geçtiği bütün Kur'ânî bağlamları kapsamamaktadır. Diğer yandan rahmân ve rahîm gibi anlamı daha açık olan ifadeler, te'vile açık görülebilirken; rızâ ve gazap gibi müteşâbih nitelikteki sıfatlarda bu durum söz konusu değildir. Böylece Ebû Hanîfe'nin anlamı belirgin olan zâhir ifadeler için değil, anlamı kesin olarak tayin edilemeyen müteşâbih sıfatlar hakkında icmâlî bir yol izlediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların te'vili konusunda erken dönem yaklaşımlar, anlamı kesin olarak tayin edilemeyen müteşâbih alanlarda çoğunlukla tefvîz[36] ilkesini merkeze alan temkinli bir metodolojiyi yansıtmaktadır.[37]

Mâtürîdî, ilgili âyeti yorumlarken *"Allah onlardan razı olmuştur."* [38] ifadesini, müminlerin dünya hayatındaki çaba ve gayretleri sebebiyle Allah'ın onlardan razı olması şeklinde açıklamıştır. Âyetin devamındaki *"Onlar da O'ndan razı oldular."*[39] kısmını ise bu

[32] Türkistânî, *Şerḥu'l-'Aḳîdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye*, 152-153; Bâbertî, *Şerḥu 'Aḳîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, 140.

[33] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'ṣ-ṣaḥîḥ, nşr.* Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001, "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 4 (No. 3340).

[34] Abdullâh el-Herarî, *İẓhâru'l-'aḳideti's-sünniyye bi-şerḥi'l-'Aḳideti'ṭ-Taḥâviyye* (Beyrut: Dâru'l-Meşârî', 2018), 433-435.

[35] Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *el-'Âlim ve'l-müteallim, el-Fıkhü'l-ebsat, el-Fıkhü'l-ekber, Risâletü Ebî Ḥanîfe, el-Vaṣiyye*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001), 57.

[36] Sözlükte "bir işi başkasına havale etmek" anlamına gelen bu kavram, Allah'ın zâtı ve sıfatlarının hakikatine dair bilginin Allah'a bırakılmasını ifade eder ve selef âlimlerinin çoğu tarafından benimsenmiş bir yöntemdir. Metin Yurdagür, *Kelâm'da Allah'ın Varlığı, İsim ve Sıfatları* (Bursa: Emin Yayınları, 2023), 273.

[37] Beyâzîzâde Mehmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm Ebî Ḥanîfe en-Nu'mânî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 156.

[38] el-Mâide 5/119.

[39] el-Mâide 5/119.

gayretlerine karşılık olarak kendilerine verilen sevap nedeniyle Allah'tan razı olmaları anlamında yorumlamıştır. Bunun yanında Mâtürîdî, bu ifadenin başka bir anlam ihtimaline daha işaret etmektedir: Müminlerin Allah'tan razı olmaları, O'nun kendilerini dünyada övgüye değer amellere muvaffak kılması ve hayırda başarılı kılması sebebiyle de gerçekleşmiş olabilir. *"İşte bu, en büyük kurtuluştur."*[40] ifadesi, bundan sonra ne helâk olma korkusunun ne de herhangi bir nimeti kaybetme endişesinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu nedenle söz konusu başarı, dünya hayatındaki kazanımlardan nitelik olarak farklıdır. Zira dünyadaki başarıların hiçbirinde yok olma korkusu ya da bir nimetin kaybı kaygısı tamamen ortadan kalkmamaktadır. [41]

Mâtürîdî'ye göre *"Allah onlara gazap etti, onları lânetledi ve onlar için cehennemi hazırladı. Ne kötü bir varış yeridir o!"*[42] âyetinde geçen gazap, söz konusu kimselerin Allah ve resulüne yönelik kötü zanları sebebiyle meydana gelmektedir. Bu durum, onların kendi tutum ve davranışları neticesinde ilâhî gazabı ve lâneti hak ettiklerini göstermekte ve aynı zamanda cehennemin onlar için hazırlanmış olması, içinde bulundukları akıbetin kötülüğünü ortaya koymaktadır.[43]

Ehl-i sünnet'e göre rızâ ve gazap, Allah'ın ezelî sıfatları arasında olup cennet ve cehennemle tamamen aynı anlama indirgenmemiştir. Mu'tezile ise ilâhî sıfatlarda herhangi bir hal değişikliği tasavvurunu reddettiği için rızâ ve gazap kavramlarının Allah'a nispet edilmesini kabul etmemiştir. Bu yaklaşım, iki ekol arasındaki temel ayrımı sıfatların kabulü veya reddi noktasında belirginleştirmektedir. Mu'tezile, rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların Allah'a izafe edilmesini sakıncalı görmüş ve bu tür nitelemelerin zâhir anlamlarının Allah hakkında düşünülmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle Mu'tezile, Kur'ân'da geçen rızâ ve gazap ifadelerinin tamamında rızânın cennet; gazabın ise cehennem anlamına geldiğini savunmuştur. Böylece ilâhî zâta hal değişikliği izafe edilme ihtimali, bu yorumla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yaklaşım, Mu'tezile'nin rızâ ve gazap sıfatlarını inkâr etmesi sonucuna götürür. Ehl-i sünnet ise aynı ilkeyi -Allah'ın zâtı ve sıfatlarında değişimin mümkün olmadığı esasını- benimsemekle birlikte rızâ ve gazap gibi sıfatların Allah hakkında sabit sıfatlar olduğunu kabul etmiştir. Bununla beraber bu sıfatların mahlûkâtın rızâsı ve gazabı gibi bir değişim, duygusal bir yönelim veya psikolojik bir hal anlamına gelmediğini; bilakis ezelî sıfatlar arasında yer aldığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Ehl-i sünnet'e göre bu sıfatların Allah'a nispet edilmesi teşbih, tecsim veya hâdis (sonradan var olan) sıfat isnadı anlamına gelmemektedir. Mu'tezile'nin rızâyı cennetle özdeşleştiren yorumunun aksine Kur'ân'da rızânın cennetin kendisi olmadığını gösteren birçok âyet bulunmaktadır. Nitekim *"Rableri nezdinde onların mükafatı, altından ırmaklar akan Adn cennetleridir; içlerinde ebedi olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu (mükâfatlar ve Allah'ın rızâsı), Rabbinden korkanlara mahsustur."*[44] âyetinde önce cennet zikredilmiş, ardından ayrıca Allah'ın rızâsına işaret edilmiştir. Keza *"Rableri, onlara, kendinden bir rahmet ve rızâ ile içinde tükenmez nimet bulunan cennetleri müjdeler."*[45] ve *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar*

[40] el-Mâide 5/119.
[41] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, 4/380.
[42] el-Feṯḥ 48/6.
[43] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, 14/16.
[44] el-Beyyine 98/8.
[45] et-Tevbe 9/21.

akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur."[46] âyetleri, rızânın cennetle özdeş olmadığını açıkça göstermektedir. Aynı durum gazap kavramı için de geçerlidir. Kur'ân'da *"Kim de bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve büyük bir azap hazırlamıştır."*[47] âyetinde gazap, lânet ve cehennem azabı birbirinden ayrı unsurlar olarak zikredilmektedir. Bu kullanım, gazabın cehennemin kendisiyle özdeş olmadığını ortaya koymuştur. Böylece Mu'tezile'nin gazabı yalnızca cehennemle açıklayan yaklaşımı, nasların bütüncül bağlamı içinde destek bulmamaktadır. [48]

Sonuç olarak erken dönem Mâtürîdî kelâmcıları rızâ ve gazap gibi haberî sıfatlarda sübût ve tenzihi birlikte gözeten mutedil bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım, bir yandan ilâhî sıfatların sabit olduğunu kabul ederken diğer yandan onları mahlûkâtın duygusal yönelimlerine benzetmeyerek teşbih ve tecsim ihtimalini tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Aynı zamanda sıfatları yalnızca sonuçlarına indirgemek suretiyle ta'tîle düşmeyi de engelleyen bu metodoloji, müteşâbih sıfatlarda tafsilî yorumlardan kaçınan ve daha çok icmâlî yorumu benimseyen selef tavrıyla da önemli ölçüde örtüşmektedir. Böylece erken dönem Mâtürîdî kelâmcıları, rızâ ve gazap sıfatlarının hem sübûtunu hem de tenzihini esas alan dengeli bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, aynı konuya farklı bir metodolojiyle yaklaşan erken dönem Eş'arî kelâmcıların rızâ ve gazap te'villerinde Allah'ın tenzihini gözetmeleri açısından paralellik arz etmektedir.

2.2. Mütekaddimîn (Erken Dönem) Eş'arî Kelâmcılarına Göre Rızâ ve Gazap Sıfatlarının Te'vili

Erken dönem Eş'arî kelâmcılar, rızâ ve gazap gibi haberî sıfatları Allah'ın ezelî iradesine râci olarak değerlendirmişlerdir.[49] Onlara göre bu sıfatlar, Allah'ın zâtında herhangi bir değişim veya etkilenme ifade etmemektedir ve O'nun kadîm iradesine râcidir.[50] Böylece gazap ve rızâ, zâhir anlamlarıyla insana özgü duygusal haller veya fizyolojik değişiklikler gibi kavramlarla karıştırılmaktan uzak tutulmuş ve Allah'ın tenzihi korunmuştur.

Bâkıllânî (öl. 403/1013)'nin konuya dair açıklamaları, haberî sıfatların irade bağlamında açıklanması yönündeki Eş'arî tavrın sistematik bir örneğini temsil etmektedir. Ona göre Allah Teâlâ'ya nispet edilen rızâ ve gazap sıfatları, O'nun ezelî iradesine dönmektedir. Gazabın gazap edilen kimselere, rızânın ise razı olunan kimselere yöneldiğini belirtmiştir. Bâkıllânî'nin vurguladığı temel nokta şudur: Allah'ın gazabı ve rızâsı, yalnızca gazap edilenleri cezalandırma ve razı olunanları mükâfatlandırma iradesini ifade etmektedir; bunun dışında herhangi bir anlam içermemektedir. O, gazap ve rızânın fayda ve zarara yönelik bir iradeyi ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca gazabın tabiatın değişmesi ve nefsin tiksinip uzaklaşması, rızânın ise tabiatın değişmesinden sonra sükûnete ermesi anlamına geldiğini açıklamıştır. Ancak Allah'ın kadîm ve her türlü hazdan müstağni oluşu gereği, O'nun tabiatı değişen, nefret eden, sükûn

[46] et-Tevbe 9/72.
[47] en-Nisâ 4/93.
[48] Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Baḥru'l-kelâm*, 298-299; Ayrıca bk. Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'ẓam*, 86.
[49] Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 134,147; İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-ḥadis: Te'vilü'l-aḫbâri'l-müşkile*, 297; İbn Fûrek, *Mücerredü maḳālâti'ş-şeyḫ Ebi'l-Ḥasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 45; Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, 641.
[50] Bâkıllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telḫîṣü'd-delâil*, thk. İmadüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986), 47-48; İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-ḥadis,* 84-85.

bulan veya acı çeken bir varlık olması mümkün değildir. Zira bu tür özellikler yaratılmışlara aittir. Allah Teâlâ ise bütün bunlardan yüce ve münezzehtir. Bâkıllânî, bu noktaya dayanarak Allah'ın ne bir cinsi, ne bir türü, ne bir şekli olduğunu; ne haz duyan, ne acı çeken, ne fayda gören, ne de zarar gören bir varlık olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Allah'ın rızâsı ve gazabı gibi ifadelerden maksat, O'nun ezelî ilmi ve hikmeti gereği, yalnızca fayda vereceğini bildiği kimselere fayda verme ve zarar göreceğini bildiği kimselere zarar verme iradesidir.[51]

Bâkıllânî, rızâ ve gazap çerçevesinde ele aldığı yaklaşımını genişleterek Allah'ın muhabbet (sevme), rızâ, rahmet, kerahiyet (sevmeme), gazap, sahat/suht (razı olmama), velâyet (salihleri koruma) ve adavet (kâfirleri hüsrana uğratma) gibi fiilî niteliklerinin tamamının da Allah'ın irade sıfatına râci olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Allah'ın iradesi kadîm olup O'nun zâtında kāim (sabit) bir sıfattır. Kaderiyye'nin ileri sürdüğü gibi sonradan meydana gelen bir nitelik değildir. Allah Teâlâ, bu iradesiyle göklerde ve yerde gerçekleşen bütün hadiseleri yaratmayı murat etmektedir. Kudretiyle var ettiği şeylerde olduğu gibi kullarının kesb yoluyla ortaya çıkan fiillerde de ister hayır veya şer, ister fayda veya zarar, ister hidâyet veya dalâlet, ister itaat veya isyan olsun meydana gelen bütün hadiselerin yaratılması Allah'ın tasarrufundadır. Hiçbir hadise Allah'ın meşîetinin dışında kalmaz; var olan her şey mutlaka O'nun iradesi ve kazâsı ile meydana gelmektedir.[52]

Bâkıllânî'nin rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların iradeye bağlanması yönündeki açıklamalarından sonra aynı konu çerçevesinde İbn Fûrek'in perspektifi de dikkate değerdir. İbn Fûrek *Müşkilü'l-hadîs* adlı eserinde, te'vil gerektiren hadisleri ele almış ve bu tür haberlerin zâhirî anlamlarının, Allah hakkında beşerî duygusal değişimleri veya coşkuları ifade etmesi sebebiyle te'vil gerektirdiğini belirtmiştir. Zira Allah Teâlâ, yaratılmışların duygusal hallerinden münezzehtir. İbn Fûrek, "ferah" ifadesinin bir anlamının rızâ olduğunu belirtmiş, ancak bunun "aşırı sevinç" veya "duygusal memnuniyet" anlamıyla Allah'a nispet edilemeyeceğini vurgulamıştır.[53] Keza Allah Teâlâ'nın gazap ile nitelendirilmesi, Kur'ân'da açıkça yer almakla birlikte burada kastedilen anlam, Allah'ın günahkârları cezalandırmayı irade etmesi, yani azap etmeyi dilemesidir. Rızâ ise Allah'ın nimet ve ihsanı murat etmesi anlamına gelmektedir. Bu tür anlamlar, Allah'ın irade sıfatına dönmektedir. İrade ise Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olarak sabittir. İbn Fûrek'e göre "gazabının şiddetlenmesi" ifadesi de zât sıfatlarında artma veya eksilme olmayıp yalnızca irade fiilinin sonuçlarında, yani cezalandırma fiilinin derecelerinde ortaya çıkan farklılığı ifade etmektedir.[54] Bu açıklamalar, Allah'ın rızâ, gazap ve buğz gibi sıfatlarının zâhirî anlamlarıyla değil, O'nun iradesine, hikmetine ve adaletine uygun mecazî anlamlarıyla anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

İbn Fûrek (öl. 406/1015), *Mücerredü makâlât* adlı eserinde de Allah'a nispet edilen rızâ, gazap ve benzeri sıfatlara dair görüşlerini beyan etmiştir. Allah'ın müminlerden razı olmasını, onların mükâfatlandırılmasını ve övülmesini, kâfirlere karşı gazabının ise onların cezalandırılmasını ve yerilmesini irade etmesi anlamlarında açıklamıştır. Muhabbet ve adâvet sıfatları da bu bağlamda değerlendirilmiştir. Rahmet sıfatını da iradeye döndürmüştür. Ancak ona göre rahmet, iradenin yönelişine göre farklılaşmaktadır: İrade, belli bir yönde tecellî

[51] Bâkıllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telḫîṣü'd-delâil*, 47-48; Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 148-149.
[52] Bâkıllânî, *el-İnṣâf*, 134.
[53] İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-hadis*, 83-87.
[54] İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-hadis*, 297.

ettiğinde bu durumu rahmet olarak adlandırmış, aksi yönde tecellî ettiğinde ise gazap ve adâvet adını vermiştir. Bu farklılık, Allah'ın ezelde ilmi ve hükmü doğrultusunda kulların fiillerine dair bilinen durumların çeşitlenmesine bağlıdır. İbn Fûrek, bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin "Allah'ın muhabbeti ve rızâsı bir fiil olduğu gibi gazabı ve adaveti de bir fiildir." görüşünü reddetmiş ve Abdullah b. Saîd'in yaklaşımını benimsemiştir. Buna göre Allah, iman üzere öleceğini bildiği kimseye ezelden razıdır. Bu rızâ, o kimseyi itaate yöneltmesini ve sonunda onu lütuf ve derecelerle ödüllendirmesini irade etmesini ifade etmektedir. Buna karşılık Allah, küfür üzere öleceğini bildiği kimseye karşı ezelden beri gazap edendir; bu gazabı da o kimseyi hidâyetten uzak bırakmayı ve çeşitli cezalarla cezalandırmayı irade etmesidir. Velâyet ve adâvet konusundaki değerlendirmelerini de aynı esas üzerinden yapmıştır.[55]

Abdülkāhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38)'nin değerlendirmeleri, Eş'arîler'in haberî sıfatlara ilişkin tenzih anlayışını temellendirirken başvurdukları yaklaşımı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bağdâdî'ye göre Ehl-i tevhid, Allah Teâlâ'nın âfet, keder, elem veya lezzet gibi yaratılmışlara özgü hallerden münezzeh olduğu konusunda icmâ etmiştir. Bu icmâ, Allah'ın zâtına herhangi bir değişim, etkilenme veya beşerî duygusal hal nispet etmenin mümkün olmadığına delâlet etmektedir. Bağdadi, ferah kavramının üç yönü bulunduğunu belirtmiştir: Bunlardan ilki insanî sevinç, ikincisi şımarmak veya böbürlenmek, üçüncüsü ise rızâdır. Bu anlamlardan yalnızca rızâ, Allah'a nispet edilebilir; diğer iki anlam, yaratılmışların duygusal hallerini ifade ettiği için Allah hakkında kullanılamaz. Dolayısıyla Bağdâdî'ye göre Allah'a nispet edilen "ferah", hakikatte O'nun kulunun tövbesinden razı olması anlamına gelmektedir.[56]

Abdülkāhir el-Bağdâdî'nin açıklamalarının çizdiği bu çerçevenin ardından, aynı konuda Beyhakî'nin değerlendirmeleri rızâ ve gazap sıfatlarının iradeye râci kabul edilmesine dair Eş'arî yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır. Beyhakî, *Kitabü'l-esmâ' ve's-sıfât* adlı eserinde Allah'ın rızâsı konusuna müstakil bir bab ayırarak ilgili rivayetleri zikrettikten sonra meseleye dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Beyhakî, bazı kelâm âlimlerinin rızâ ve suhtu (gazap) fiilî sıfatlar kapsamında değerlendirdiğini aktarmakla birlikte Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin bu iki niteliği irade sıfatına râci kabul ettiğini vurgulamaktadır. Buna göre Allah'ın rızâsı, müminleri ikrama nail kılmayı ve onları ebediyen mükâfatlandırmayı irade etmesidir. Suht ise kâfirleri ebedî olarak azaba uğratmayı ve günahkâr müminleri ise dilediği süre boyunca cezalandırmayı irade etmesi anlamına gelmektedir. Beyhakî'nin bu değerlendirmesi, Eş'arî geleneğinde rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların beşerî anlamlarından tenzih edilerek irade bağlamında yorumlanmasına dair yaklaşımın erken ve açık bir ifadesi niteliğindedir.[57]

Sonuç olarak erken dönem Eş'arî kelâmcılar, rızâ ve gazap gibi haberî sıfatları ilahî zâta herhangi bir değişim, etkilenme veya duygusal yöneliş izâfe etmeye imkân vermeyecek anlamda, Allah'ın kadîm iradesine râci kılarak te'vil etmişlerdir. Bu yaklaşım hem Allah'ın tenzihini korumayı hem de haberî sıfatların anlamını bütünüyle iptal etmeksizin onları iradeye dayalı bir çerçevede açıklamayı hedeflemektedir. Bu noktada ulaşılan sonuçlar, bir sonraki bölümde Mâtürîdîler'le yapılacak karşılaştırmalı analiz için önemli bir temel oluşturmaktadır.

[55] İbn Fûrek, *Mücerredü maḳâlâti'ş-şeyḫ Ebi'l-Ḥasanel-Eş'arî*, 45.
[56] Abdülkāhir el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn*, 79-80.
[57] Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, 639-641.

2.3. Rızâ ve Gazap Sıfatlarının Te'villeri Üzerine Bir Tahlil

Her iki ekolün açıklamalarında farklı yöntemsel tercihlere rağmen ortak bir hedefin gözetildiği, bunun da Allah'ın rızâ ve gazap gibi haberî sıfatlarda yaratılmışlara ait nitelemelerden tenzih edilmesi olduğu görülmektedir. Nitekim naslarda rızâ ve gazap gibi sıfatların zikredilmiş olması, bu sıfatların inkârını meşrû kılmamaktadır.[58] Aksine haberî sıfatların vahiy metinlerinde sabit olduğu, fakat bu sabitliğin mahlûkattaki gibi keyfî değişimler veya psikolojik durumlar anlamına gelmediği ısrarla vurgulanmıştır.[59]

Erken dönem Mâtürîdî kelâmcıların yaklaşımı, rızâ ve gazabı; irade, sem', basar ve kelâm gibi ezelî ve kadîm sıfatlar arasında kabul etmeleri bakımından özel bir önem arz etmektedir. Mâtürîdiyye usûlüne göre rızâ ve gazap gibi haberî sıfatlar, zâtı hakkında sabit olan niteliklerdir ve yaratılmışlarda gözlemlenen sonradan meydana gelme, değişim veya psikolojik tepki türünden hallerle ilişkilendirilemez. Bu nedenle söz konusu sıfatların beşerî tecrübede çağrıştırdığı duygusal veya tepkisel anlamlarla özdeşleştirilmesine hiçbir biçimde imkân tanınmamıştır. Müteşabih naslarda geçen ve zâhirde teşbih izlenimi veren haberî sıfat ifadeleri, Mâtürîdiyye kelâmcıları tarafından te'vil edilerek açıklanmış, böylece sıfatların Allah'a layık anlamları korunmuştur. Bu yaklaşım, Mâtürîdiyye usûlünde sıfatların sübûtunu muhafaza ederken onları yaratılmışlara ait özelliklere indirgemekten kaçınmayı mümkün kılmaktadır.[60]

İlk dönem Eş'arî kelâmcıların yaklaşımı ise lafzî ve kavramsal farklılıklarla kendini göstermiştir: Rızâ ve gazap gibi haberî sıfatlar, doğrudan ezelî birer sıfat olarak değil, Allah'ın irade sıfatına râci kabul edilmiştir. Onlara göre bu sıfatlar hissî haller veya beşerî tepkiler olarak anlaşılmamaktadır. Aksine rızâ ve gazap gibi nitelemeler, Allah'ın ezelî iradesine dönen sıfatlar olarak ele alınmıştır. İlk dönem Eş'arî kelâmcılar, rızâyı Allah'ın nimet verme iradesi, gazabı ise cezalandırma iradesi olarak açıklamış; böylece rızâ ve gazap nitelendirmelerinin doğrudan ezelî bir sıfat olmadığını, irade sıfatına râci olduğunu vurgulamışlardır. Bu söylem, tevhid ve tenzih anlayışını korurken rızâ ve gazabın irade sıfatı kapsamında anlaşılmasına imkân vermiştir.[61]

Söz konusu iki ekol arasındaki fark, anlam düzeyinden ziyade söylem düzeyinde ortaya çıkmıştır. Erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcılar, rızâ ve gazap gibi haberî sıfatların infial, etkilenme veya duygusal iniş-çıkış gibi haller anlamına gelmediğini vurgulamışlardır. Bu temel yaklaşım, her iki ekolü aynı zeminde birleştirmektedir. Her iki ekolün temsilcileri de haberî sıfatları infial anlamında yorumlayan tecsim ve teşbih anlayışlarından uzak durmuşlardır. Mâtürîdîler, rızâ ve gazabı doğrudan "sıfat" terimiyle ezelî ve kadîm sıfatlar arasında sayarken, Eş'arîler söz konusu nitelemeleri "nimetlendirme veya cezalandırma iradesi" olarak tanımlamışlardır. Sonuç olarak her iki ekol de Allah'a beşerî etkilenişleri (öfke, sevinç gibi yaratılmışa özgü haller) nispet etmemiş, söz konusu sıfatları ya ezelî bir sıfat ya da ezelî irade

[58] Bk. el-Feth 48/6; el-Mâide 5/119.

[59] Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'ẓam*, 86; Bâkıllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telḫîṣü'd-delâil*, 47-48; İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-ḥadis: Te'vîlü'l-aḫbâri'l-müşkile*, 83-87.

[60] Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'ẓam*, 86; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Baḥru'l-kelâm*, 298; Ayrıca bk. Türkistânî, *Şerḥu'l-'Aḳîdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye*, 152-153; Ali el-Kārî, *Şerḥu Kitâb-ı Fıkhı'l-Ekber*, 59.

[61] Bâkıllânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telḫîṣü'd-delâil*, 47-48; İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-ḥadis: Te'vîlü'l-aḫbâri'l-müşkile*, 83-87, 297; Abdülkāhir el-Bağdâdî, *Uṣûlü'd-dîn*, 79-80; Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, 639-641.

sıfatına râci anlamında ifade ederek hem tenzih inancını hem de nasların içerdiği anlamı korumuştur.

Erken dönem Mâtürîdî ve Eş‘arî kelâmcıların yaklaşımları, paralel bir seyir izlemektedir. Her iki ekol de te’vilde ihtiyatlı bir tutum benimsemiştir. Bunun temelinde iki gerekçe yatmaktadır: Mu‘tezile, Allah’ı tenzih amacıyla rızâyı doğrudan cennetle, gazabı doğrudan cehennemle te’vil ederek sıfatın inkârına (ta‘tîl) yol açmıştır.[62] Buna karşılık Müşebbihe ve Mücessime, aşırı tasvir ve antropomorfizm sonucunda teşbih ve tecsime düşmüştür.[63] Bu nedenle hem Mâtürîdî hem de Eş‘arî temsilciler, te’vil yöntemi ve titiz terminoloji kullanımıyla nasların içerdiği anlamı koruyan ve aynı zamanda tenzih anlayışına uygun dengeli bir çözüm geliştirmişlerdir.

Ortaya konulan tahlil, erken dönem Mâtürîdî ve Eşʿarî kelâmcıların meseleye dair yaklaşımlarındaki hassas dengelerin anlaşılması bakımından önemlidir. Zira lafız farklılıkları, bazen kavramsal bir kopuş değil, aynı hedefe ulaşan iki metodolojik yol olarak okunmalıdır. Böyle bir okumayla Mâtürîdî ve Eş‘arî ekollerin çizgisi arasındaki gerçek yakınlık, vahyin otoritesini ve tevhid inancını koruma yönündeki ortak sorumlulukları açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışma, erken dönem Mâtürîdî ve Eş‘arî kelâmcıların, Allah’ın infialden tenzihi ilkesini esas alarak rızâ ve gazap haberî sıfatlarına dair yorumlarını analitik bir çerçevede ele almıştır. İncelenen kaynaklar, her iki ekolün de Allah’ı yaratılmışlara özgü nitelemelerden tenzih ettiğini ve O’nun mutlak tenzih anlayışını koruma konusunda ortak bir tavır sergilediğini göstermektedir. Mâtürîdî kelâmcılar, rızâ ve gazap sıfatlarını, Allah’ın ezelî sıfatları arasında değerlendirerek bu nitelemelerin beşerî anlamda duygusal bir yönelim veya hal değişimi ifade etmediğini vurgulamışlardır. Eş‘arîler ise aynı sıfatları doğrudan irade sıfatına râci kabul ederek Allah’ın zâtında herhangi bir değişim veya duygusal yöneliş ifade etmediğini belirtmişlerdir. Her iki ekolün yaklaşımı tevhid ve tenzih ilkesi bakımından aynı zemini paylaşmakla birlikte metodolojik tercihleri bakımından ayrışmaktadır. Nitekim Mâtürîdîler, haberî sıfatların ezelî sıfatlar olduğunu belirterek tenzihi öne çıkarırken, Eş‘arîler ise rızâ ve gazabı Allah’ın ezelî irade sıfatına râci kavramlar olarak yorumlamışlar ve tenzihi, irade sıfatı merkezli bir yaklaşımla ele almışlardır. Buna karşılık Mu‘tezile, ilâhî sıfatlarda herhangi bir hal değişikliği tasavvurunu reddettiği için rızâ ve gazap haberî sıfatlarını Allah’a isnad etmeyi reddetmiş ve bunları cennet ve cehennem bağlamıyla sınırlandıran bir te’vile yönelmiştir. Bu yaklaşımın, Kur’ân’daki rızâ ve gazap bağlamları bütüncül olarak incelendiğinde tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim metodolojik açıdan hem Mâtürîdî hem de Eş‘arî kelâmcılar te’vilde dengeli bir tutum benimseyerek ne tasvir ve teşbihe düşmüş ne de sıfatların inkârına yönelmişlerdir. Her ne kadar Eş‘arîler rızâ ve gazabı doğrudan ezelî sıfat olarak ifade etmeseler de bunları ezelî irade sıfatına râci olarak yorumlamışlardır. Sonuç olarak hem Mâtürîdî hem de Eş‘arî ekolünün, Allah’ın mutlak tenzihini koruma amacıyla haberî sıfatlara tevhid esaslı bir

[62] Ebü’l-Muîn en-Nesefî, *Baḥru’l-kelâm*, 298–299; Ayrıca bk. Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-aʿẓam*, 86.
[63] Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-niḥal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015) 130–132.

yaklaşım geliştirdiği, ancak bunu farklı yöntem ve kavramsal tercihlerle gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın alana sağladığı özgün katkı, rızâ ve gazap haberî sıfatlarına dair erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî yaklaşımlarını, "infialden tenzih" ilkesi etrafında karşılaştırmalı olarak ortaya koymasıdır. Literatürde genellikle iki ekolün ayrışan yönlerine odaklanılırken, bu çalışma hem ortak tenzih zeminini hem de farklı kavramsal tercihlere dayanan metodolojik yaklaşımlarını göstermektedir. Ayrıca bu çalışma, kapsamı gereği erken dönem Mâtürîdî ve Eş'arî metinleri ile yalnızca rızâ ve gazap haberî sıfatlarıyla sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte ileride yapılacak çalışmaların, hubb, dahık, istihyâ veya istihzâ gibi Allah'a izafe edilen ifadeleri, O'nun infialden tenzihi bağlamında benzer bir yöntemle karşılaştırmalı olarak incelemesi, daha geniş bir analiz imkânı sunacaktır.

Kaynakça

Ali el-Kārî*, Şerḥu Kitâbi'l-Fıḳhi'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Bâbertî, Ebû Abdullah Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed. *Şerḥu 'Aḳîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a. thk.* Arif Aytekin. İstanbul: Bereket Yayınları, 2011.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Uṣûlü'd-dîn.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *el-İnṣâf fîmâ yecibu i'tikāduhu velâ yecûzü'l-cehlü bihî.* thk. Habib b. Tahir. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Meârif, 1432/2011.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Temhîdü'l-evâ'il ve telḫîṣü'd-delâil.* thk. İmadüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm Ebî Ḥanîfe en-Nu'mânî.* thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Kitâbü'l-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ.* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.

Bulut, Zübeyir. *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar.* Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2018.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-İrşâd ilâ ḳavâṭı'i'l-edilleti fî uṣûli'l-i'tiḳād*. thk. Muhammed Yusuf İdris - Baha Ahmed Halâyile. Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2016.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-'Âlim ve'l-müteallim, el-Fıkhü'l-ebsat, el-Fıkhü'l-ekber, Risâletü Ebî Ḥanîfe, el-Vaṣiyye.* thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001.

Erkan, Arif. *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2006.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyġi ve'l-bida*'. thk. Muhammed Emin ed-Denavi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Miṣbâḥu'l-munîr*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-dîn.* 9 Cilt. Beyrut - Cidde: Darü'l-Minhac, 1432/2011.

Gündoğdu, Mehmet. *Ebû İshâk el-İsferâyînî ve Akaid Risalesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Gür, Ahmet - Kılıç, Yakup. "Teşbih ve Nefy İlişkisi: 'Selbedilmiş Teşbih' Üzerine Analitik Bir İnceleme". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 758-785.

Güven, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Haberî Sıfatlar ve Yorumu (Te'vil).* Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2015.

Hakîm es-Semerkandî, Ebü'l-Kāsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kādî. *es-Sevâdü'l-a'ẓam.* thk. Ekrem Muhammed İsmail. Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mubîn, 2021.

Herarî, Abdullâh. *İẓhâru'l-'aḳîdeti's-sünniyye bi-şerḥi'l-'Aḳîdeti't-Taḥâviyye*. Beyrut: Dâru'l-Meşârî', 2018.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Kitâbu müşkili'l-ḥadis: Te'vîlü'l-aḫbâri'l-müşkile*. thk. Danyal Cimariye. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 2003.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Mücerredü maḳālâti'ş-şeyḫ Ebi'l- Ḥasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevḥîd.* çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2021.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr b. Muhammed. Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân. ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Baḥru'l-kelâm.* thk.Abdullâh Muhammed Abdullâh İsmail - Muhammed es-Seyyid Ahmed Şehhate. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs/ el-Cezire, 1432/2011.

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebṣıratü'l-edille fî uṣûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-muâṣıra*. 4 Cilt. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2008.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdilkerîm. *el-Müyesser fi'l-kelâm el-müsemmâ Uṣûlü'd-dîn,* thk. Abdullah Muhammed İsmail, Muhammed Dargâm. Kahire: Dâru Nûri'l-Yakîn, 1445/2024.

Râgıb, el-İsfahânî. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳur'ân,* thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk/Beyrut, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1992.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-niḥal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Metnu'l-'Aḳīdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye -Beyânu 'aḳīdeti Ehli's-sünneti ve'l-cemâ'ati-.* Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Türkistânî, Şücâüddîn Hibetullâh b. Ahmed b. Muallâ el-Hanefî el-Mâtürîdî. *Şerḥu'l-'Aḳīdeti'ṭ-Ṭaḥâviyye*. thk. Câdullâh Bessâm Sâlih. Amman: Dâru'n-Nûr, 2012.

Vâfî, İbrâhim Hilmi b. Hüseyin. *Selâmü'l-aḥkâm 'alâ Sevâdi'l-a'ẓam.* Dersaâdet: Ahter Matbaası, ts.

Yeğin, Abdullah vd. (haz.). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. İstanbul: TÜRDAV, 1990.

Yurdagür, Metin. *Kelâm'da Allah'ın Varlığı, İsim ve Sıfatları*. Bursa: Emin Yayınları, 2023.